

הרב עידוא אלבה

בירור בענין זמן בין השמשות דר"ת*

בס"ד

לכבוד הרב יחיאל אומן שליט"א

שלום וברכה רבה

ראיתי מה שכתב כת"ר בירחון האוצר גליון י"ג בענין בין השמשות דרכינו תם, ואבקש להשיב על דבריו.

א.

דברי רבינו תם שהשקיעה היא 58 דקות לאחר התכסות הגלגל

בתחילת דבריו מביא כבודו את ההבנה הפשוטה ברכינו תם שבין השמשות מתחיל 58 דקות לאחר התכסות הגלגל, אך שואל על הבנה זו את השאלות הבאות:

א. אי אפשר לומר שכך הבין רבינו תם כי במציאות יוצאים כוכבים רבים מאוד לפני 58 דקות, ומסתימת הפוסקים משמע שרכינו תם לא דיבר דוקא במקומות מסויימים.

ב. לפי הבנה זו פני מזרח מאדימין נאמר רק בימים השונים (כנראה כוונת כת"ר שרק בימים השונים הוא נמשך עד 58 דקות, ואחריו שאר סימני הגמרא שהם הסתלקות האדמומית 13.5 דקות), ולא משמע כך בגמרא.

ג. תוספות בברכות כתבו שביאת אורו קודם לביאת שמשו, בעוד שלפי הבנה זו ביאת אורו מאוחרת.

ד. מדוע הרמב"ן בתורת האדם מחדש את גדרי בין השמשות רק בדיני תוספת.

(* הערות על מאמר הרב יחיאל אומן בגיליון הקודם עמוד קנ"ג.)

ה. איך יתכן שהרמב"ן ידחה את חומרת הגמרא שיש להדליק כבר כשהחמה בראש האילנות.

ו. למה השו"ע לא חש לציין שיעור זה בצאת שבת. ומדוע הנוהג הוא שלא כרבינו תם, ובפרט בירושלים שמדליקים נרות 40 דקות לפני השקיעה.

אך לענ"ד התשובות לשאלות האלו כבר התבארו במאמרי בגליונות י-יב. ואלו הן:

א. רבינו תם מפרש מה שעולה לדעתו מהגמרא, ולא היה ברור לו שהחוש מכחיש זאת בארץ ישראל כי לא היה בארץ ישראל. לפוסקים שראו את רבינו תם ונקטו כמותו בהיותם בארץ ישראל כבר היתה דעה ראשונית ממה שהבינו רבותיהם (הרמב"ן עצמו הגיע לארץ ישראל אך אין ראיה שלא הבין בהגיעו לארץ שפירוש רבינו תם אינו תואם למציאות), וגם בתחילה לא התבאר להם שיש כאן ענין שהחוש מכחיש בגלל שלא היה להם שעון. מאידך גיסא את הפירוש של כת"ר לרבינו תם, החוש מכחיש גם בחו"ל בענין פני מזרח מאדימין כפי שאבאר להלן.

ב. רבינו תם לא כתב שפני מזרח מאדימין הוא רק בימים השונים, אך מסתבר שידע שאורך הזמן של האדמומית משתנה בעונות השנה. ענין זה אינו נוגע לשאלה אין נפרש את רבינו תם, אלא לידיעה פשוטה שכיון שהדבר משתנה במציאות ברור שהגמרא קבעה את הזמן דוקא לפי ימים השונים. כך צריך לומר לכל פירוש שנפרש.

ג. תוספות מפרשים ביאת שמשו על צאת הכוכבים, היות והכהנים אוכלים בצאת הכוכבים, והגמרא שואלת לגריסתם מנחלן שביאת שמשו הוא זמן אכילת הכהנים, וממילא ביאת אורו לשיטתם חייב להיות לפני כן. עכ"פ לא משמע כלל שהוא החלשות אור שעה לפני השקיעה שכן בזמן זה אין כלל החלשות משמעותית לאור, ולא ראוי להקרא ביאת אור.

ד. בתורת האדם כתב הרמב"ן להדיא: "עד כאן פירשנו בשיעורי בין השמשות ותוספת חול על הקדש" מבואר שבא לבאר גם עניני בין השמשות ולא רק את עניני תוספת שבת. וברור שכוונתו שם שהשקיעה אינה מתחילה בהתכסות הגלגל כי הקשה שם על רבינו תם מפירוש רש"י לדין "חמה בראש הכרמל", ואם

השקיעה נקבעת בהתכסות הגלגל, מדוע אינו יכול לפרש כפירוש רש"י שמהתכסות הגלגל עד שיעלה מהים הוא חצי מיל.

ה. הרמב"ן אינו דוחה את חומרת הגמרא להדליק כשהחמה בראש האילנות אלא כותב: "והתם (שם ל"ה ב') אמרינן אתון דלא קים לכו בשיעורא דרבנן אדאיכא שמשא בריש דיקלי איתלו שרגא, הא למאן דקים ליה, אף על פי שנסתלקה מראש הדקלים כל זמן שלא שקעה מותרין במלאכה". כלומר הוא מפרש שמי שלא יודע להבחין מתי הגלגל מתכסה ידליק כשהשמש בראש האילנות, ומי שקצת יותר בקי מותר לו לעשות מלאכה עד התכסות הגלגל, ומכאן ואילך תלויה הוספת שבת ברצונו.

ו. השו"ע הולך בעקבות ר"י הזקן (שתשובתו מובאת באור זרוע ובב"י יו"ד סי' רסו) שלמעשה אנו מחשבים את צאת השבת לפי צאת הכוכבים כיון שאיננו ידועים לשער ד' מילין וכיצד הם משתנים ממקום למקום. ונראה שברוב הדורות נהגו למעשה כך שלא היו עושים מלאכה משקיעת הגלגל, ובצאת שבת חישבו לפי ג' כוכבים, לכן לא היה ברור גם לרבינו תם שהוא בא לשנות ממנהג כלשהוא. המנהג בירושלים להדליק 40 דקות לפני השקיעה התפשט מכיון שהיה ברור להם דאין הלכה כרבינו תם.

ב.

אין לפרש בדברי רבינו תם שהשקיעה הקובעת היא התכסות הגלגל

כבודו מצדד שרבינו תם סובר למעשה כגאונים, וכל מה שבא לחדש הוא שהגמרא בפסחים מדברת בהחלשות האור שעה לפני העלמות הגלגל, אבל השקיעה ההלכתית היא התכסות הגלגל כשיטת הגאונים. וכבר מחו לה אמוחא לפירוש זה בהרבה ספרים שחלקם ציין כת"ר (נראה מלשונו שלא ראם במקורם אלא רק מסתמך על מה שציין להם בילקוט יוסף), וראה עוד בספר כי בא השמש עמ' רו שהביא עוד ספרים בזה. ואציין כמה דברים מדוע לענ"ד אי אפשר כלל לומר כפירוש זה:

א. הפירוש הזה לא יכול להתאים לגמרא. בגמרא בפסחים שהיא היסוד לכל דברי רבינו תם, הגמרא משהו את הזמן שיש בין עלות השחר לנץ, לזמן שיש מהשקיעה

לצאת הכוכבים, וברור שכשם שבבקר בנץ הכוונה להופעת הגלגל, כך בערב בשקיעה מדובר על העלמות הגלגל. הזמנים האלו הם שמקבילים בעוצמת האור, מה שאין כן הזמן מהחלשות האור עד צאת ג' הכוכבים שאינו מקביל כלל וכלל לזמן הבקר מבחינת עוצמת האור.

ב. הפירוש הזה אינו תואם למציאות בשום מקום, לפי הבנת רבינו תם את המושג פני מזרח מאדימין^א. כי מבואר ברבינו תם שפני מזרח מאדימין הוא כל זמן שיש אדמומית כלשהיא במערב, ובין השמשות מתחיל רק לאחר שנגמרת המציאות של פני מזרח מאדימים במערב. במציאות פני מזרח מאדימים החל מהשקיעה עד זמן רב לאחר העלמות הגלגל. ואצטט את לשון רבינו תם (סימן רכא): "ולא תימא משעה שרוצה החמה ליכנס ברקיע דמאז הוא מתחיל ליאדם, אלא משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע ועברה בעוביו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון. ומשום שעדיין לא עבר את חלונה ולא פסק חלונה ללכת אחרי הכיפה הוא מטיל זהורורין ומאדים מושבו".

וכן הוא בתורת האדם: "דמשתשקע החמה דאיתמר הכא שהוא בין השמשות היינו מסוּף שקיעת החמה, כלומר משעה שנשקעה ברקיע והיא עדיין כנגד חלונה, ולפי שלא עברה חלונה ועדיין אינה מהלכת אחורי כיפה פני הרקיע מאדימין כנגד מקומה של חמה, וזהו כל זמן שפני חמה מאדימין דאיתמר בגמרא".

ג. לא יתכן שזה מה שאמר רבינו תם רכי לפירוש זה עיקר החידוש של רבינו תם הוא שהשקיעה האמורה בפסחים אינה שקיעה אמיתית, אלא החלשות האור, בעוד שברבינו תם מפורש שעיקר חידושו הוא שהשקיעה האמורה במסכת שבת אינה השקיעה האמיתית אלא הסתלקות האדמומית במערב.

הפירוש גם אינו יכול להכנס לדברי הרמב"ן והרשב"א כפי שרואים מהדיונים שלהם להשיג על רש"י בביאור את ענין 'יניח חמה בראש הר הכרמל', וכן מוכח מדברי הרשב"א והריטב"א בברכות, והרמב"ן בתורת האדם שקובעים שזמן פלג המנחה הוא שלוש דקות לפני התכסות גלגל החמה.

(א). במאמרים שלי פירשתי שלדעת הגאונים אכן המושג הזה שונה, אך רבינו תם הבינו כפשוטו.

ג.

דקדוקים בלשונות הראשונים והפוסקים

כבודו מציין לכמה קשיים ודקדוקים בלשונות הראשונים והפוסקים שמהם כת"ר רוצה להסתייע. אך יש להשיב ולבארם באופן המתאים להבנה הפשוטה, וכך יתבארו הדברים:

א. לשון רבינו תם שהשמש "רוצה להיכנס לרקיע". נראה שנקט 'רוצה להיכנס' משום שכשעומדים במקום גבוה רואים את השמש מתכסה בזמן יותר מאוחר, וכיון שכניסתה אורכת זמן הגדיר את תחילת התכסות הגלגל למי שעומד במישור כזמן שהיא רוצה להכנס.

ב. לשון תוספות הרא"ש שמזמן זה "מתחיל אור להיות כהה" הוא לפי שרוב בני אדם אינם רואים את השמש השוקעת עצמה שהרי לצורך זה צריך להיות האופק פנוי, אלא רואים שהאור בעולם התכהה.

ג. מה שכותב המאירי על התכסות הגלגל "ואינה נראית לרוב בני אדם" או "והיא נראית עדיין מעט מעט" הוא משום שאכתי העולים למקום גבוה יראוה. המאירי לא הלך לבדוק ולא היתה לו היכולת לבדוק עד כמה זמן יכולים לראות ממקום גבוה, אלא הוא מניח שהזמן שאפשר לראותה ממקום גבוה מאוד יכול להמשך זמן רב, וכנראה הבין שהוא נמשך כל זמן שהשמים במערב מאדימים. בכל מקרה לא מדובר שעה לפני התכסות הגלגל כפי שמביו כבודו שהרי אז השמש ודאי נראית לרוב בני האדם בעוד שהוא כותב שהיא אינה נראית.

ד. לשון תוספות רי"ד (שבת דף לד ע"ב): "שאע"פ ששקעה החמה ונעלמה מן העין עדיין אורה שולט בעולם שעדיין לא נעלמה מכל העולם כולו, שאלו הי' עולה אדם על ההרים עדיין הי' יכול לראותה ומפני זה שולט עדיין אורה בעולם, וכל זמן שאורה שולט אין פני המערב מאדימין, אבל כששוקעת לגמרי והולכת תחת הארץ מסתלק אורה מן העולם ואז מתחילין פני המערב להאדים מכח זהרוריתה שכל זמן שאורה בעולם האור מכסה האדמומית".

נראה שגם הרי"ד חשב שיש הרים גבוהים שמהם יכולים לראות עד 58 דקות את השמש אלא שבניגוד למאירי, הרי"ד הבין שכל זמן שלא עברו 58 דקות אין

רואים את האדמומית. וזה כידוע לא מתאים למציאות, וכנראה שלא הלך לראות כיצד הדברים הם במציאות. מכל מקום ברור שהשקיעה של התכסות הגלגל הוא מה שקורא הרי"ד התעלמות החמה מן העין, ולא שעה לפני התכסות הגלגל.

ה. לשון הרמב"ן בתורת האדם "אף על פי שנסתלקה מראש הדקלים כל זמן שלא שקעה מותרין במלאכה". פירוש שקיעה הכא הוא אכן התכסות הגלגל כפי שכותב כת"ר, אך אין זו הוכחה אלא סתירה לדברי כת"ר, כי כל ענינו שם לבאר שלא יתכן שיש להוסיף מחול על הקודש בעוד הגלגל זורח, ולכן פירש שענין ההסתלקות מראשי דקלים נאמר רק למי שלא רואה את השמש שוקעת, אבל מהדין כל זמן שלא שקעה כולם מותרים במלאכה ולכן נאמר בגמרא "כולם מותרים עם השמש", ורק מששקע הגלגל הוא הזמן שעליו לקבל תוספת שבת.

ו. לשון הטור ביו"ד סי' קצו: "יראה שצריכה שתפסוק בטהרה בין השמשות".

וכתב על זה הב"י: "בין השמשות דקא אמרן משמע ודאי דלאו דוקא דהא בין השמשות ספק מן היום ספק מן הלילה הוא, ואם לא בדקה קודם לכן אין ראוי שתעלה לה דכיון דמספקא לן שמא מן הלילה הוא, נמצא שיום שפוסקת בו סופרתו למנין ז'. ועוד דהא רבי יהודה דמחמיר לא אמר אלא מן המנחה ולמעלה ומשמע דממנחה קטנה ולמעלה קאמר, ומ"מ דבר פשוט הוא דקודם זמן בין השמשות טובא הוא, ואף קודם 'בין השמשות דרבינו תם', דהוא לא הוי אלא קודם הלילה, וזמן מנחה קטנה ב' שעות וחצי קודם הלילה, הילכך בין השמשות דקאמר הרא"ש היינו 'בין השמשות דרבינו תם' שעדיין הוא יום גמור, וא"נ סמוך לבין השמשות האחרון, דאע"ג דמן המנחה ולמעלה סגי מ"מ לכתחלה רצה להורות שתבדוק היותר סמוך ללילה שאפשר כדי לצאת מידי ספק".

ואינו מובן על אלו שני בין השמשות הוא מדבר כאן, דלא מוזכר בשום מקום 'בין השמשות דרבינו תם' בניגוד לשיטה אחרת, שהרי את שיטת הגאונים לא הביא כלל, וגם לא מובן איך כתב שיש 'בין השמשות דרבינו תם' ואחריו יש 'בין השמשות אחרון' כשלא השמיענו את המושג בין השמשות 'אחרון' לאחר בין השמשות של רבינו תם בשום מקום. כבודו כנראה רוצה לפרשו על פי הרב יצחק ברדא (אור תורה תשמח עמ' קצה) דבין השמשות דרבינו תם המוזכר כאן הוא מושג חדש, דהיינו 3/4 מיל לפני השקיעה, ובין השמשות האחרון הוא התכסות הגלגל.

ומזה הסתייע לחידושו, אך פירוש זה תמוה מאוד כי גם אם נקבל את החידוש ששעה לפני השקיעה יש שקיעת אור הניכרת בהתכהות השמש, לא שייך כלל לקרוא לזמן נוסף שהוא 3/4 מיל לפני שקיעת הגלגל באופן בין השמשות דרבינו תם, רבינו תם מעולם לא דיבר על זמן זה, ואין כאן כלל שקיעה ראשונה, כדי שנקרא זמן סמוך לה התכסות הגלגל שקיעה אחרונה. ונראה לענ"ד שהביאור הנכון לדברי הב"י הוא כדברי הרב שילה אליה (אור תורה תשמח עמ' תכד) דבין השמשות דרבינו תם המובא שם פירושו בין השמשות שענינו מתחדש לפי פירוש רבינו תם, דהיינו שהוא ביאר שכשהשמש שוקעת עדיין יום הוא, אם כן יש לנו בין השמשות נוסף על הכתוב בגמרא במסכת שבת והוא משקיעת הגלגל עד שקיעת האדמומית.

הרב שילה אליה כתב דמה שכתוב בב"י "שההוא לא הוי אלא קודם הלילה" הוא טעות וצ"ל "דהוא לא הוי אלא שעה ורביע קודם הלילה". ולענ"ד אין הכרח להגיה שכן יש לפרשו ללא הגהה בפשטות שכן גם בין השמשות של רבינו תם בסופו של דבר אינו אלא זמן קצר קודם הלילה יחסית לזמן הארוך שיש ממנחה קטנה עד הלילה שהוא שעתים וחצי. ואם נרצה בכל זאת להגיה, וזה כוונת הב"י שגם בים השמשות שחידש רבינו תם אינו אלא מעט קודם הלילה יחסית לזמן מנחה קטנה שהוא טובא לפני הלילה, ועוד י"ל שמה שהיה כתוב בב"י הוא "ש' קודם הלילה", ובהדפסה מחקו אות ש'.

בעיקרון, אם היינו מקבלים את ההנחה שהתכהות האור שעה לפני השקיעה היא שקיעה ראשונה, היה אפשר לומר שהב"י קורא זמן בין השמשות לזמן שיש מהתכהות האור הראשונית עד התכסות הגלגל. אך שכבר הוכחתי שאי אפשר לומר כך בגמרא, במציאות בלשונות הראשונים ברור שכוונת הב"י כדביארתי.

ז. הפני יהושע אומר שתחילת השקיעה הוא קרוב לשיעור פלג המנחה, והוא כדברי הראשונים בריש ברכות שמבואר מדבריהם שהם מדברים על התכסות הגלגל. ולשון הב"ח שנהגו להקל על פי פירוש רבינו תם, פירושו שאין חוששים ליראים שהביא שם ותו לא מידי.

ומה שכתב בשולחן לחם הפנים על פירוש רבינו תם "טוב להחמיר בקבלת שבת", פירושו שטוב להוסיף הרבה בתוספת שבת, ולפרוש ממלאכה כבר

מהתכסות הגלגל, והוא כפי שבאמת נהגו להוסיף ולפרוש ממלאכה מהשקיעה ברוב מקומות ישראל גם כשחשבו שהעיקר כרבינו תם.

ד.

הערות נוספות

כתב כבודו שמה שהוציאו שבת בציפורי הוא חומרה מצד שלפי האמת החמה שוקעת מוקדם יותר מאותו זמן בו היא נראית בציפורי. ונראה שבדברים אלו כוונתו להשיג על מה שכתבתי שהשקיעה האמיתית מחושבת לפי הנראה מהרי ירושלים, אך לענ"ד דבריו אינם מתאימים למציאות, כי כבודו מבין שהזמן שבו מופיעים כוכבים מושפע מהזמן בו אנו קובעים את השקיעה ואינו נכון. זמן צאה"כ בטבריה ובציפורי זהה, הראות הכוכבים אינה תלויה בזמן התכסות הגלגל היות ובכל מקרה הם נראים אחרי שהגלגל מתכסה, אלא הראותם תלויה בהחלשות האור שנשאר, וכזה אין הבדל בין העומד בהר לעומד בעמק כפי שביאר בספר זמנים בהלכה.

מה שכתב כבודו דמהראשונים משמע "דחמה בראש הכרמל היינו תחילת שקיעה, ולא הוי שקיעה אלא לאותו שעומד בראש הכרמל" לא הבנתי דבריו, אם כבודו אומר שהשקיעה נקבעת לפי ראית המישור למה כתב שראש הכרמל הוא תחילת שקיעה, ואם הוא תחילת שקיעה למה כתב שהוא שקיעה רק למי שעומד בראש הכרמל, והיאך דבריו רמוזים בראשונים. וראה מה שכתבתי בביאור הענין בהרחבה לפי שיטות הראשונים השונות במאמר שבגליון יב.

מה שכתב כבודו ליישב את מנהג ישראל בחו"ל לעשות מלאכה לאחר השקיעה על פי ההנחה שצאת הכוכבים שלהם אכן מאוחר, ולא נאמר בגמרא כמה זמן הוא מהשקיעה לצאת הכוכבים, איני רואה בזה יישוב. אם איננו יודעים כמה זמן הוא בין השמשות כשמחשבים לפי צאת ג' כוכבים, צריכים לחשב לחומרה שהוא לפחות $3/4$ מיל לפני כן שהרי צאת הכוכבים דרבי יוסי הוא לאחר סוף בין השמשות של רבי יהודה, והזמן של רבי יהודה התפרש בגמרא שהוא $3/4$ מיל. וכיון שהדבר ידוע שזמן זה משתנה באופקים ובעונות היו צריכים לחוש

לחומרה. ואמנם אם היו מחשבים את חילוף הזמנים לפי האופק בצורה נכונה היו מגיעים למסקנה שצריך לחשב לפי הראות ג' כוכבים למטיבי הראות והיה אסור להם לעשות מלאכה מהשקיעה. אלא שבמציאות כבר כתבתי שברוב הדורות נזהרו מעשיית מלאכה מהשקיעה, ולא בא לידם מכשול.

בברכה

עידוא אלבה

תגובת הרב יחיאל אומן

לכבוד הרב עידוא אלבה

להלן כמה תשובות קצרות על חלק מהקושיות על המאמר:

א. האמת שאף אחד מהראשונים והקדמונים עד המנחת כהן לא הבין כך את דברי ר"ת, כולל מהר"ם אלשקר, וכשהיה אחד במדינת איטליה שרצה לחדש כך הפליא את לב השומעים, שהריצו על זה מכתב למהרי"ל.

ב. ובעצם שאלות אלו שנשאלו הם רק לעורר את הלב להתבונן בזה, אבל המתבונן בדברים היטב יראה מבואר בקדמונים שכך הפירוש.

ג. וגם האחרונים שאחרי המנח"כ רובם לא קיבלו את שיטתו, אלא היו להם הבנות אחרות.

ד. מה שהקשיתם מהגמ' בפסחים, אדרבה בירושל' מבואר שאין זמן הנץ שווה לתחילת שקיעה, וכן מפורש בלשון המהרי"ל, ומפורש בירושלמי שאם ניתן אחד הנשפים ליום והשני ללילה, אז יהיו היום והלילה שווים, ופשוט.

ה. מה שהקשיתם מהמציאות, הוא טעות פשוטה בהבנת דברי הגמ', וכבר נתברר בקונט' שהאודם המדובר במערב הוא אודם חזק המאדים את המזרח, וכמפורש בריטב"א [שאף הוא פסק כר"ת], והוא ביאור פשוט בגמ' [וכמפורש בתשוה"ג, בר"ח, ברי"ו, מהר"ם לובלין ומהרי"ל].

ו. מה שהשבתם על לשון ר"ת ונדחקתם בלשונו רוצה להכנס, הנה לשון זה הוא הוא לשון היראים, שבודאי מדבר על זמן קודם שקיעה"ח.

האוצר ◆ גיליון י"ד

ז. כמו"כ מה שנדחקתם בשאר המפרשים, לא ידעתי איזו מצוה יש להדחק כ"כ בכדי לחלוק על כל הראשונים והקדמונים בשביל להעמיד את השיטה המחודשת בדעת ר"ת שאינה מובנת ואינה מתאימה למציאות ולמנהג העולם.

תגובת הרב עידוא אלכה

לכבוד הרב יחיאל אומן שליט"א

שלום וברכה רבה

לענין בין השמשות דרבינו תם:

א. בספר הישר (סימן רכא) מפורש שרבינו תם מסתמך על הגמרא בפסחים שבה מבואר שמעלות השחר עד הנץ שווה בענין הראות השמש לזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים, והערתי מזה על דברי כבודו שמפרש ברבינו תם שזמן זה אינו שווה. כבודו משיב שמהירושלמי לא משמע כך, אך גם אם האמת כדבריו, הלא רבינו תם מבסס את דבריו על הבבלי ולא על הירושלמי, ואם היה מבין שיש בין הירושלמי לבבלי מחלוקת, ודאי היה פוסק כבבלי.

ב. בגוף הירושלמי (ברכות א, א) איתא: "אמר רבי יוסי בי ר' בון אם אומר ליתן עוביו של רקיע ללילה בין בערבית בין בשחרית נמצאת אומר שאין היום והלילה שוין. ותני באחד בתקופת ניסן ובאחד בתקופת תשרי היום והלילה שוין".

כבודו מבין שהחמה נכנסת לעובי הרקיע לעת ערב 58 דקות לפני התכסות הגלגל, וזהו זמן שלפי רבינו תם אין בו נפקא מינה הלכתית, ומפרש שכוונת ר' יוסי בר בון שרק כשאנו נותנים את אחד הנשפים ליום והשני ללילה אנו יכולים לומר שהיום והלילה שוים, ואם תאמר ליתן את שניהם ליום או שניהם ללילה, היום והלילה לא יהיו שוים בתקופת ניסן.

אך מלבד שהדברים לא מתישבים כ"כ במציאות, לפי זה לא מובן למה אמרו שהיום והלילה שוים, הרי אין שום ענין הלכתי שבו מחשיבים את הנשף של הערב ללילה.

על כן צריך לומר כפי שכתבתי במאמר שפורסם בגליון י' שיש להגיה בירושלמי את המילה "אם אין אומר" כפי שמגיה הפני משה, או להגיה "נמצאת אומר שהיום והלילה שוים" כפי שמשמע מחידושי הרשב"א. וכוונתו לומר שהיום והלילה שוים דוקא כששני הנשפים נחשבים ללילה, ויש ענינים הלכתיים בהם אנו מחשיבים את שני הנשפים ללילה, והוא לענין חישוב חצות היום, וכן הוא בלשון בני אדם שמחשבים את החצות לפני הזמן שבין הנץ לשקיעה.

ג. מה שכתב כבודו לפני מזרח מאדימים הוא רק בשעה שהאודם חזק להאדים את המזרח, אינו מתיישב עם לשון רבינו תם "ולא תימא משעה שרוצה החמה ליכנס ברקיע, דמאז הוא מתחיל ליאדם, אלא משתשקע החמה שכבר נכנסה ברקיע ועברה בעוביו של רקיע והוא עדיין כנגד החלון. ומשום שעדיין לא עבר את חלונו ולא פסק חלונו ללכת אחרי הכיפה הוא מטיל זהוררין ומאדים מושבו". הרי שמדבר על עצם זה שעדיין יש זהוררית אדומה כלשהיא במקום מושבו שמערב, ולא על זה שיש אודם חזק.

ד. מה שכתב כבודו להשוות בין לשון רבינו תם על שקיעת החמה דפסחים "משעה שרוצה חמה להיכנס" ללשון היראים שנוקט גם כן בלשון רוצה להכנס כשמדבר על הזמן שלפני התכסות הגלגל, אינו נכון שכן ז"ל היראים (סימן רעד): "פירש משתשקע החמה דר' יהודה ור' נחמיה משמתחלת לשקוע שנוטה מעט ומכירים העולם שרוצה להכנס בעובי הרקיע כשיעור ה' מילין שאמר עולא בפסחים דהיינו מעט קודם שקיעת החמה ולשון משתשקע משמע הקדמה... ולא כדברי רבינו יעקב שפירש דשקיעת החמה (דפסחים) קודם למשתשקע (שבגמרא שבת)". כלומר היראים מוציא מפרוש רבינו תם במה שאמר משתשקע החמה (שבגמרא שבת) אינו הזמן שרוצה להכנס, אלא הזמן שבו העולם מבינים שעוד מעט היא תרצה להיכנס, ומפורש בדבריו שרבינו תם לא הבין כך, אלא סבר משתשקע החמה של הגמרא בשבת הוא זמן מאוחר יותר.

ה. כבודו כותב שנדחקתי כדי להעמיד את שיטת רבינו תם, ולא היא, שהרי כבר ביארתי שלענ"ד דברי רבינו תם נאמרו לפי הבנתו בגמרא מחוסר ידע על זמן הראות הכוכבים בארץ ישראל, ולמעשה אין צריך לחוש להבנת רבינו תם, וגם בזמן רבינו תם נהגו לקבוע את צאת הכוכבים לפי הראות ג' כוכבים בינונים

כמפורש בתשובת ר"י שנפסקה בשו"ע. כבודו אינו משיב דבר לראיות הברורות מהקושיות של הרמב"ן והרשב"א על פירוש רש"י בענין חמה בראש הכרמל שבודאי הבינו את דברי רבינו תם כהבנת המנחת כהן, ולא כדבריו שזהו חידוש של המנחת כהן. גם מדברי היראים מוכח שהבין את רבינו תם כמנחת כהן שהרי הקשה עליו מזה שלפי דבריו זמן חזרת התרנגולים מופלג מאוד מזמן משתשקע החמה, בעוד שלפי הגמרא הם סמוכים, ולפי הפירוש של כבודו דוקא לפי רבינו תם אלו זמנים סמוכים.

בברכה

עידוא אלבה

